

ВІДГУК

**офіційного опонента
на дисертаційне дослідження
Бойченко Наталії Михайлівни
«ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ:
ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти та 09.00.07 – етика**

Університет завжди був і залишається окремим соціальним світом, особливим символічним універсумом, у якому не просто зустрічаються та знаходять порозуміння цінності різних соціальних груп, але виробляється власний ціннісний погляд, який перетворює вихідців з різних соціальних верств на однодумців, на членів однієї сім'ї, які мають спільну духовну матір – знамениту Alma Mater. Університет не просто навчає своїх випускників, але передусім виховує їх, формує ті ціннісні настанови, які керуватимуть ними у багатьох їхніх вчинках, а для декого вироблені в університеті звички та чесноти назавжди залишаться дороговказами та порадиниками майже в усіх життєвих ситуаціях.

Що ж відрізняє університет від інших суспільних організацій, чому він здавна здобув таку велику владу над душами і умами людей, чому у добу Інтернету і зневіри у більшості традиційних інститутів університет залишається моральним авторитетом для майбутніх представників суспільних еліт? Передусім, варто, на нашу думку, згадати те, що сама професія вчителя є шляхетною, адже він не просто навчає дітей, студентів, але вчить їх ставати кращими, самоудосконалюватися. Завдяки вчителю ми вчимося передусім отримувати задоволення від такого самоудосконалення. Для усієї європейської цивілізації взірцем такого вчителя був Сократ, який не стільки прагнув донести до людини нові знання, скільки допомагав впорядкувати власні – а саме завдяки встановленню більш адекватної ієрархії цінностей. Невипадково самі греки, за свідченням Діогена Лаєртського, вважали Сократа родоначальником етики. Апелюючи до визнання власного

незнання, Сократ тим самим натякав на щось важливіше за знання саме по собі, як ми зараз сказали би – важливіше за знання як чисту інформацію. Для Сократа знання завжди мали цінніше звучання, а тому і шлях до них він вказував через вироблення чеснот. Так і університет завжди явно чи латентно підводив до цієї базової істини – знання невід’ємні від певних чеснот, а тому університет ніколи не був лише вмістилищем знань, він завжди був чимось більшим за бібліотеку – хоча без бібліотеки неможливий жоден університет, тобто цінності університету не можна собі уявити у відриві від тих знань, які він надає.

Обґрунтування цих ідей і знаходимо у дисертації Наталії Михайлівни Бойченко, присвяченій аналізу місця етичних цінностей у житті сучасного університету. Показово, що одним із важливих понять, до розгляду яких постійно повертається дисертантка, є університетські спільноти. Тобто дисертантка розглядає університет не як гомогенне соціальне середовище, але як сукупність особливих соціальних спільнот, кожна з яких має, окрім загальноуніверситетських спільних цінностей, також і власні цінності, які базуються на особливих потребах представників цієї спільноти. Такий конкретний підхід до розгляду проблеми цінностей університетської освіти видається нам не просто правильним, а єдино можливим, якщо перед нами стоїть не спекулятивне завдання створити ідеальну модель університету, але цілком релевантне щодо практичних питань завдання з’ясувати реалії університетського життя – те, яким він реально вже є, і те, яким він реально може стати у ближчому майбутньому завдяки зусиллям представників вищезгаданих спільнот.

Таким чином, мета, предмет і завдання дисертаційного дослідження сформульовані стисло, науково грамотно і взаємопов’язано. Дана робота сприяє не лише розкриттю заявленої теми, але й вирізняється цікавим філософсько-аналітичним підходом до проблеми взаємообумовлених мовними практиками відносин особистості та суспільства. Дисертаційне дослідження вирізняється логічністю структурування і аргументованою

переконливістю матеріалу, послідовністю висновків, які мають цілком науковий характер.

Варто звернути увагу на певні досягнення дисертантки по окремих розділах її дослідження. Так, на підставі аналізу *першого розділу* можна стверджувати, що дисертантка визначила методологію свого дослідження значно ширше, аніж зазвичай це роблять при дослідженні цінностей, тобто не лише зі зверненням до аксіології. Тут зустрічаємо також аналіз значущості епістемології загалом, комунікативної філософії, інституціоналізму, практичної філософії для осмислення ролі цінностей у сучасній університетській освіті. Такий методологічний арсенал дозволив визначити предмет дослідження відносно незалежно від формально окреслених кордонів окремих філософських дисциплін – таких як філософія освіти та етика. Йдучи не від абстрактних приписів до конкретики вищої освіти, але навпаки – від конкретних складнощів у методології та пізнанні етичних цінностей, авторка виявила ті предметні області, які охоплюють водночас кореневу проблематику і філософії освіти, і етики. На наш погляд, це цілком закономірно – адже важко знайти більш етично насичену професію, аніж професія вчителя. Таким чином, саме аналіз реалій університетського життя підвів дисертантку до такого кола проблем, які вона позначає у одному з перших положень своєї новизни: «характеристиками університетської освіти, які сприяють визначенню основних етичних цінностей цієї освіти, є: стійкість основних університетських спільнот; плюралістичність моральних практик цих спільнот; контрфактична значущість певних версій академічних цінностей для усіх таких спільнот; системно-інституційний характер забезпечення узгодження розмаїття смислів університетської освіти у єдиний символічний простір вищої освіти; комунікативний характер надання університетським цінностям нормативного характеру – передусім завдяки створення етичних кодексів; особливості взаємозв'язку толерантності та вимогливості у освітній міжособистісній взаємодії».

Варто також відзначити, що в даній дисертаційній роботі було виявлено та проаналізовано досить багато методологічних підходів, які можуть бути цілком прийнятними для дослідження етичних цінностей в освіті. Причому ці підходи представлені у дисертації теоретичними напрацюваннями, починаючи з класиків світового рівня і закінчуючи сучасними вітчизняними дослідниками. Авторці вдалося стисло, але концептуально висвітлити погляди різних науковців на проблему етичних цінностей в освіті, що свідчить про її аналітичні здібності, якими має володіти кожен науковець.

У *другому розділі* дисертаційного дослідження Н.М.Бойченко звертає увагу на світовий досвід аналізу соціального виміру етичних цінностей – соціальної ідентичності, соціальної нерівності, якості освіти з точки зору суспільства тощо. Причому дисертантка не лише переконливо доводить, що сфера вищої освіти є важливим окремим випадком соціально-філософської проблематики, але показує, що філософський аналіз етичних цінностей університетської освіти надає важливі орієнтири для соціальної філософії, а відповідно етика та філософія освіти сприяють практичній переорієнтації соціально-філософської проблематики. У цьому розділі нашу увагу привернуло такі обґрунтування та розвиток авторкою ідей Лоуренса Кольберга, які отримали свій концентрований виклад у положенні новизни «щодо освітньо-ціннісної значущості дослідження основних етапів розвитку моральної свідомості Л. Кольберга. Зокрема, виявлено необхідність переосмислення на основі комунікативної філософії перспектив застосування теорії визначення рівнів моральної свідомості на підставі виявлення основних етапів історичного розвитку такої свідомості – доконвенційного, конвенційного та постконвенційного. Саме вивчення етичних цінностей університетської освіти уможлиблює розгляд створених на основі типологізації цих етапів моделей не як несумісних, але як відносно незалежних моральних практик різних суспільних спільнот – на прикладі спільнот університетських». На нашу думку, такий підхід авторки навіть

розширює уявлення про саму комунікативну філософію. Адже Карл-Отто Апель, Юрген Габермас та їхні послідовники та однодумці концентрують увагу на останній – постконвенційній стадії розвитку моральної свідомості, вважаючи попередні вже подоланими не лише історично, але і практично. Нашу думку, це не завжди справедливо навіть у сенсі Гегелевого спекулятивного вчення про «зняття», не кажучи вже про реалії морального життя. Пропозиція Н.М.Бойченко розглядати різні стадії розвитку моральної свідомості також і як різні типи моральних практик є, на наш погляд, не лише виправданим з огляду на фактичний стан справ, але і з міркувань самої логіки філософського дослідження моральних відносин, з одного боку, та розкриття відносної організаційної самоврядності у функціонуванні окремих університетських спільнот.

У *третьому розділі* свого дослідження авторка цілком слушно зосередила увагу на викладі основних відмітних рис узгодження моральних позицій різних університетських спільнот. Таке узгодження має свою організаційну сторону, однак дисертантка справедливо зауважує, що стратегія успішної взаємодії різних соціальних спільнот пов'язана із налаштуванням практик відносно безконфліктного співіснування різних ціннісних систем. Таке співіснування можна розглядати як під кутом системних, інституційних та інших функціональних детермінацій, так і під кутом смислових, символічних та ціннісних взаємовпливів, «притягувань» та «відштовхувань». Особливо яскраво такий взаємозв'язок гуманітарної та соціально-технологічної проблематики передає розгляд авторкою «інституційного підходу до аналізу сучасного університету. Захист етичних цінностей університетської освіти варто розглядати не як альтернативу, але навпаки – як передумову забезпечення функціональних потреб сучасного університету. Комерційні, політичні, релігійні та інші зовнішні щодо системи освіти функції університет має виконувати не всупереч етичним вимогам забезпечення освітнього процесу, а завдяки більш досконалому та варіативному втіленню цих вимог» (с. 6-7 автореферату). Таким чином,

дисертантка виявляє ціннісні підвалини функціонування університету в режимі автономії – це не автономія організаційна, але автономія ціннісна. Організаційно університет дуже залежний – від державного фінансування, від змін правового поля, від панівної політичної культури тощо. Однак, ціннісно університет не лише спроможний, але зобов'язаний усі організаційні питання ранжувати і перекодувати своєю мовою. Конкурентні переваги університет отримує саме тоді, коли починає краще виписувати та слідувати власним «правилам гри», а не тоді, коли марно намагається бути більш прибутковим, аніж економічні гравці-підприємства, або більш політично впливовим, аніж політичні партії тощо.

У *четвертому розділі* нашу увагу привернув спеціальний аналіз цінностей окремих університетських спільнот, а точніше послідовне намагання дисертантки відстежити підстави для розмежування таких цінностей. Дійсно, набагато легше і набагато шкідливіше як з теоретичної, так і особливо, з практичної, точки зору нав'язати усім університетським спільнотам однакові у своїй основі цінності – логічно було би припустити, що це академічні цінності. Однак, така позиція, як слушно твердить авторка, не лише не пояснює реальної мотивації поведінки представників цих спільнот, але й ускладнює і перешкоджає посиленню такої мотивації. Крім того, беззастережне виведення на перший план академічних цінностей створює ризики глибокої дискримінації в університетському житті. Тоді лише професура перетворилася би на елітну групу, а усі інші виявилися би побічними соціальними ефектами – обслуговуючими, допоміжними і навіть мало не відволікаючими. Зокрема, дисертантка цілком слушно звертає увагу на важливість роботи зі студентством як наступним поколінням професури. Дійсно, за ситуації надання винятковості академічним цінностям легко уявити, що адміністрація постає бюрократами, студенти – невігласами, а інженерно-технічний персонал – пережитком, який невдовзі викоринить прогрес технологій. Подібний псевдо-елітаризм не настільки вже й рідкісне явище в університетах – не лише вітчизняних, але й по всьому світу. По-

перше, ніхто не може претендувати на елітарність через сам факт належності до певної соціальної групи – без урахування особистих досягнень. А по-друге і головне, академічні цінності не вивершуються над усіма іншими, як це переконливо демонструє своїм аналізом дисертантка, але ніби виростають з інших університетських цінностей як зі свого родючого ґрунту. Дійсно, академічні цінності не існують у окремому символічному всесвіті, своєрідному самодостатньому у своїй досконалості світі ідей, з якого вони надають благословення недосконалому матеріальному життю університету. Університетські цінності є передусім свідченням неперервності трансляції університетського досвіду, а у такій трансляції академічні цінності не більш і не менш важливі, аніж будь-які інші цінності університетських спільнот. Заслуга дисертантки полягає у переконливому викладі ідеї нерозривності цінностей університетського життєвого світу.

У *п'ятому розділі* дисертантка розглядає питання університетської освіти під кутом зору всебічного розгляду цінностей викладача вищої школи як не лише дзеркала усіх аспектів університетського функціонування, але і як незамінного у своїй значущості важеля впливу на університетські зміни. У цьому сенсі не розробленість етичних кодексів вітчизняних університетів загалом і зокрема етичних кодексів викладачів університетів є свідченням того, що реформування вітчизняних університетів ще далеко не досягнуло своєї потенційної ефективності. Без належної етичної рефлексії, як переконливо доводить дисертантка, не буде успішно досягнуто не лише очевидних і основних цілей освітньої комунікації в університеті, але й саме його функціонування як організації буде розбалансованим і нестабільним. Під цим кутом зору слід підтримати той висновок дисертантки, який вона сформулювала як необхідність розвинути «окремі положення етичного кодексу викладача вищої школи. Зокрема, акцентовано увагу на таких положеннях: щодо освітньої та суспільної цінності професії викладача, щодо значущості взірців етичної поведінки у сфері освіти, щодо ключової ролі викладача як носія академічної етики, щодо професури як джерела суджень

про моральний та етичний авторитет поведінки викладача вищої школи та основного носія цінностей етичного кодексу викладача університету».

Результати даного наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображені у наукових публікаціях авторки, у тому числі – закордонних та наукометричних виданнях, пройшли достатню апробацію і обговорювались як на науково-теоретичних семінарах відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти, а згодом відділу інтернаціоналізації вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України, так і на різних міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань:

1. Хотілося б побажати авторці уточнити роль етичних цінностей у формальних організаціях. У роботі розглянуто роль етичних цінностей як цінностей корпоративних, однак університет є також формальною організацією, тому тут етичні обов'язки не можуть розглядатися окремо від посадових. Мова йде не лише про корпоративну добровільну лояльність щодо своєї організації, але також і про певні обов'язки членства, які мають більш жорсткий характер. Звісно, такі обов'язки не мають суто морального характеру, так само як не можна ні від кого офіційно вимагати бути моральною чи навіть просто порядною людиною. Однак, регламентація поведінки у формальній організації додає чіткості і визначеності також і етичним вимогам. Хотілося би щоби у роботі більш експліковано було цей бік етичного життя університету.

2. Авторці також слід конкретизувати у зв'язку з цим також роль профспілкової організації в університеті. Ця роль практично не розкрита у даному дослідженні, тоді як крім класичних профспілок у світовій практиці відомі також інші професійні об'єднання в університетах – гільдії, академії, братства тощо. Вони утворюють сукупність організацій, які переважно є неформальними і доповнюють формальну організацію як функціонально, так

і ціннісно. Тому варто було би докладніше показати співвідношення формальних та неформальних організаційних аспектів університетського життя, а також – як вони впливають на зміни у цінностях університетських спільнот.

3. Нарешті, слід поставити питання – якою мірою ринкові трансформації українського суспільства змінили систему цінностей вітчизняних університетів в цілому, і зокрема їхні етичні цінності. Попри те, що університет має бути, і як правило є, консервативним закладом, однак і він не може бути ізольованим від суспільних трансформаційних процесів – зміни політичної системи, підвалин економіки, культурних новацій тощо. Зокрема, сучасне суспільство знаходиться у процесі змін, зумовлених необхідністю більш повного і глибокого входження різних галузей вітчизняної економіки та інших сфер суспільного життя у глобальну, європейську та інші форми міжнародної інтеграції. Такі зміни посилюють конкурентні стосунки у суспільстві. Чи посилюються також конкурентні стосунки в університеті і як пов'язані з цим етичні цінності – ось перше з питань, які постають, коли звертаємося до уточнення ролі ринкових трансформацій щодо можливих змін у етичних цінностях університету. Хотілося би почути думку авторки щодо цих питань.

Та загалом, висловлені критичні зауваження не позбавляють теоретичної вагомості і значимості дисертаційного дослідження Наталії Михайлівни Бойченко. Друковані праці дисертантки розкривають різні аспекти поставленої проблеми, виявляють її актуальність і значущість. Дисертаційна робота виконана на належному науковому, методологічному рівні, винесені на захист положення є дійсно новим внеском в сучасні філософсько-освітні студії. Не викликає сумніву й те, що філософська позиція авторки знайде подальшу розробку не лише в її наступних науково-теоретичних пошуках, але і в практичній діяльності, спрямованій на захист та утвердження етичних цінностей у вітчизняній вищій освіті. Важливим є і те, що викладена в дисертації аргументація становитиме вагомий внесок у

викладення нормативних курсів з філософії, етики, педагогіки, соціології, політології та психології. Матеріали даного дисертаційного дослідження дають також змогу дослідити зв'язок між науковими розробками різних соціальних та гуманітарних наук.

На основі вищесказаного вважаю: дисертаційна робота Наталії Михайлівни Бойченко «Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія» виконана на належному теоретичному, методологічному рівні, є самостійним науковим дослідженням і відповідає пунктам 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, тому її авторка гідна присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.10 – філософія освіти та 09.00.07 – етика.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Черкаського державного
технологічного університету

А.І.Бойко

